

Havas Gábor - Liskó Ilona

Szegregáció a roma tanulók általános iskolai oktatásában

Kutatási zárótanulmány, 2004
(Összegzés)

Kutatásunk egyik célja az volt, hogy egy lehetőség szerint teljes általános iskolai mintán feltárjuk, milyen gyakorisággal és milyen formában fordul elő jelenleg a roma gyerekek iskolák közötti és iskolán belüli elkülönített oktatása, s ennek során kiderítsük, hogy melyek azok az általános iskolák, ahol sürgős kormányzati beavatkozásra ill. változásokra lenne szükség a roma tanulók számára hátrányos iskoláztatási helyzetet teremtő gyakorlat megváltoztatására. A kutatás másik célja az volt, hogy kiderítsük, hogyan fogadták az iskolák a roma tanulók integrált oktatására vonatkozó kormányzati törekvéseket, és milyen módon használják fel azt a támogatást, amelyet a költségvetés a roma tanulók integrációja céljából juttat el hozzájuk.

1. Iskolák közötti szegregáció

Az 1999/2000-es tanév óta 126-ról 178-ra, vagyis nagyjából a másfélszeresére nőtt azoknak az iskoláknak a száma, ahol a roma tanulók többséget alkotnak. 2004-es adataink szerint továbbra is igaz az 1999/2000-es vizsgálatnak az a megállapítása, hogy a különböző társadalmi folyamatok és az iskolák közötti szelekció egymást erősítő hatásának eredményeként jelentős azoknak az etnikai és szociális gettónak minősíthető iskoláknak a száma, ahova túlnyomórészt a roma és nem roma szegény családok gyerekei járnak. Jelenleg ugyanis minden negyedik-ötödik roma gyerek olyan iskolába jár, ahol a roma tanulók aránya meghaladja a 40, és minden hatodik olyanba, ahol meghaladja az 50 százalékot. A 2000-ben és 2004-ben is vizsgált iskolákat összehasonlítva azt tapasztaltuk, hogy négy év alatt a roma tanulók iskolai aránya átlagosan 5%-kal (50%-ról 55%-ra) emelkedett.

Ugyanakkor azt tapasztaltuk, hogy a roma tanulók magas aránya és folyamatos növekedési trendje nem mindenütt szükségszerű és nem mindenütt következik a helyi demográfiai folyamatokból, ill. azoknak a településeknek, településrészeknek az etnikai összetételéből, ahol az iskola működik. A roma tanulók átlagos aránya az elmúlt négy évben a legnagyobb mértékben ugyan a községekben emelkedett (8,2 százalék), de utánuk mindjárt a fővárosi iskolák következnek (6,6 százalék), holott elvileg Budapesten volna a legkönnyebb megakadályozni egyes iskolák végleges „gettósodását”. Vagyis a magas roma arányú iskolák kialakulásában és fennmaradásában a nagyobb településeken jelentős szerepet játszik az iskolák közötti szelekció is. Adatainkból az derült ki, hogy minél magasabb a roma tanulók aránya, annál kisebb az iskolák átlagos tanulólétszáma. Vagyis az önkormányzatok sokszor szívesen vállalják a kis létszámú iskolák fenntartásával kapcsolatos többletköltségeket is, ha ez kényelmes lehetőséget biztosít a roma tanulók jelentős részének iskolai elkülönítésére.

Adatainkból az is kiolvasható, hogy minél magasabb a roma tanulók aránya a helyi iskolában, annál magasabb a más településre eljárók aránya is. Azoknak az iskoláknak a körzetéből, ahol a roma tanulók többséget alkotnak, lényegesen többen járnak máshová iskolába, mint azoknak az iskoláknak a körzetéből, ahol kisebbséget alkotnak, vagyis a magas roma arány

kialakulásában jelentős szerepet játszik a körzetben élő iskoláskorú gyerekek elvándorlása más iskolákba.

2. Iskolán belüli szegregáció

2004-ben azt tapasztaltuk, hogy minden hatodik vizsgált iskolában működött egymás mellett csupa roma és csupa nem roma tanulóból álló osztály (16,1 százalék), és az iskolák nagyobbik felében volt kimutatható legalább 50 százalékot meghaladó aránykülönbség az egyes osztályok etnikai összetételében. Azt tapasztaltuk, hogy annak a valószínűsége például, hogy egy iskolán belül van csak roma és csak nem roma tanulókból álló osztály is, annál nagyobb, minél kisebb az iskola egészében a roma tanulók aránya. Azok közül az iskolák közül, ahol a roma tanulók aránya nem haladta meg a 25 százalékot, nagyjából minden negyedikben működött egymás mellett homogén nem roma és homogén roma osztály, vagyis ezeknek az iskoláknak a bő negyedéről feltételezhető, hogy erőteljesen törekszenek az iskolán belüli társadalmi szelekcióra és etnikai elkülönítésre.

Noha (főként a mintavételi eljárás eltérése miatt) 2000-es kutatásunk mintájában az összes vizsgált iskola tanulóinak a 40,5 százaléka volt roma, a 2004-esben pedig csak 31,6 százalék, az érintett összes roma tanulónak mindkét kutatás szerint a nagyobbik fele (55,6 illetve 53,6 százalék) járt roma többségű vagy homogén roma osztályba. Ez azt jelenti, hogy 2004-ben minden ötödik-hatodik roma általános iskolás homogén roma osztály tanulója volt.

Az osztályszintű szegregáció a kisvárosokban volt a leggyakoribb, ahol többnyire egy általános iskola működik, évfolyamonként több párhuzamos osztállyal. Ugyanakkor az adatokból az is jól látszik, hogy az iskolán belüli osztályszintű szegregáció főként ott tud hatékonyan érvényesülni, ahol a roma tanulók átlagos aránya viszonylag alacsony, és az iskolák etnikai „gettósodása” még nem játszik meghatározó szerepet.

Azt tapasztaltuk, hogy minél magasabb az osztályokban a roma tanulók aránya, annál alacsonyabb az átlagos tanulólétszám. A növekvő romaarány – csökkenő átlaglétszám összefüggés a párhuzamos osztályokban az osztálytípus szerinti összetételtől függetlenül nagyon erős tendenciaként érvényesült. Azt feltételezzük, hogy sok iskola és önkormányzat úgy ítéli meg, hogy érdemes a rendkívül alacsony létszámú és éppen ezért nagyon költséges osztályokat is fenntartani, ha az módot ad a hátrányos helyzetű és különösen a roma tanulók elkülönítésére.

Kutatásunk adatai szerint minél magasabb a roma gyerekek aránya egy osztályban, annál valószínűbb, hogy az felzárkóztató, kis-létszámú vagy gyógypedagógiai osztályként működik, vagyis az odajáró diákoknak eleve csökkentett követelményeket kell teljesíteniük, tehát hátrányaik a többiekkel szemben a további iskoláztatás során növekedni fognak. A roma tanulók a normál osztályokban továbbra is az átlagnak megfelelő, a tagozatos osztályokban jóval átlag alatti, a felzárkóztató és gyógypedagógiai osztályokban pedig jóval átlagon felüli arányban jelen. Tehát, ahogyan 2000-ben, 2004-ben is azt tapasztaltuk, hogy a gyógypedagógiai tagozatok működtetése a roma tanulók iskolán belüli elkülönítésének a leghatékonyabb eszköze.

3. Az iskolák tanulói összetétele

Az igazgatók által közölt tanulói adatokból kiolvasható, hogy a roma tanulók lakóhelyi hátrányaik miatt az átlagosnál sokkal gyakrabban kényszerülnek már általános iskolás korukban arra, hogy lakóhelyükön kívüli iskolákba járjanak, és ez az iskola igen gyakran alacsony színvonalú tárgyi és személyi feltételekkel jellemezhető kisközségi iskolát, és etnikai szempontból szegregált (roma többségű) iskolát jelent.

Mind a romák lakosságon belüli aránya, mind a roma gyerekek aránya, mind a roma tanulók iskolán belüli aránya az átlagosnál magasabb volt a kisközségekben és az észak-magyarországi régió településein. Ezekben a településeken az iskolán belül tapasztalható magas roma tanuló arány nyilvánvalóan a lakóhelyi szegregáció következménye. A nagyobb települések intézményeinek esetében azonban az adatok összehasonlításából egyértelműen az iskolák közötti etnikai szegregációra lehet következtetni.

Azt tapasztaltuk, hogy minél magasabb egy-egy régióban vagy településen a lakosságon belül a szociális gondoskodásra szoruló felnőttek aránya, annál magasabb a roma gyerekek aránya a településkörzetben, és annál magasabb a roma tanulók aránya az adott körzethez tartozó iskolákban. A roma családok által sűrűn lakott településrészekben a megélhetési és a kommunális feltételek is rosszabbak az átlagnál, vagyis a roma tanulók igen nagy hányada olyan településkörzetekben él, amelyek kimaradtak az utóbbi évek gazdasági és kommunális fejlesztéseiből. Adatainkból az is kiderült, hogy a roma családok lakóhelyi szegregációja nem egyszerűen etnikai szegregációt jelent, hanem az alsó társadalmi csoportok szegényes, elhanyagolt, a társadalmi átlagtól „leszakadt” lakónegyedeinek a többségtől való térbeli elkülönülését.

Az igazgatók által közölt tanulói adatok szerint az általános iskolák körében tapasztalható etnikai szegregáció egyúttal társadalmi szegregációt is jelent, vagyis nem csak a roma tanulók aránya magas ezekben az intézményekben, hanem a kedvezőtlen társadalmi és családi körülmények között élő tanulók aránya is jóval magasabb, mint más iskolákban. Mindemellett a romák és nem romák társadalmi helyzetében mutatkozó különbségek a vizsgált iskolákon belül is regisztrálhatók: a roma tanulók között másfélszeres volt a hátrányos helyzetűek, és több, mint kétszeres a veszélyeztetettek aránya. Adataink szerint a hátrányos társadalmi helyzet (szegénység) elsősorban regionális jelenség (mind a nem roma, mind a roma tanulók között az átlagosnál magasabb arányt mértünk az alföldi, a dél-dunántúli és az észak-magyarországi régiókban), a veszélyeztető családi környezet (rendezetlenség) pedig főként városi környezetben jellemző (a nem roma tanulók esetében Budapesten, a roma tanulók esetében valamennyi városi iskolában az átlagosnál nagyobb volt a veszélyeztetett tanulók aránya).

4. Az iskolák tárgyi feltételei

A kutatás céljai közé tartozott annak vizsgálata is, hogy milyen körülmények között oktatják jelenleg a roma tanulókat az általános iskolák. Az 573 iskola közül 91 (16%) olyan iskolát találtunk, amelyikben különálló épületben oktatják az elétérő tantervű (kisegítő) osztályokat. 194 intézményben (34%) különálló épületekben roma többségű osztályokat is működtetnek. Azt tapasztaltuk, hogy azoknak az iskoláknak az esetében, ahol általában is gyakoribb, hogy

több épületben működik az iskola, gyakran felhasználják ezt a megoldást a kisegítő osztályok elkülönítésére. A több épületben működtetett iskolák esetében nem csak az elkülönítés okozott problémát, hanem legalábbis a tanulók egy részét érintve, rosszabb körülmények között is folyt az oktatás. Az iskolák felében tapasztaltunk különbséget az elkülönítetten oktatott roma többségű osztályok tantermeinek állapota, és az iskolák többi tantermeinek állapota között. Ha sok roma tanulót oktat egy iskola, akkor az iskolaépület állapota nagy valószínűséggel rosszabb az átlagosnál, és akkor is nagy valószínűséggel a rossz állapotú épületekben nyernek a roma többségű osztályok elhelyezést, ha viszonylag kevés a roma tanuló az iskolákban.

Az oktatási célokhoz szükséges kiegészítő „termeket“ vizsgálva azt tapasztaltuk, hogy a vizsgált iskolák 8%-a nem rendelkezett számítógépes teremmel (helyiséggel), egynegyedükben nem volt könyvtár és egytizedükben nem volt tornaterem. Valamennyi szempontból a kisközségi iskolák és az észak-magyarországi iskolák voltak speciális teremmel a legrosszabbul ellátva, és azokban az intézményekben hiányzott a leggyakrabban a számítógépes terem, a könyvtár és a tornaterem, amelyekben a legmagasabb volt a roma tanulók aránya. A vizsgált iskolákban átlagosan 51 tanulóra jutott egy írásvetítő, 100 tanulóra jutott egy videomagnó és 22 tanulóra jutott egy számítógép. Valamennyi eszköz tekintetében alatta maradtak az átlagos ellátottságnak az észak-alföldi és az észak-magyarországi iskolák.

Az iskolák 40%-ában tapasztaltunk különbséget az elkülönítetten oktatott roma többségű osztályok tantermeinek felszereltsége, és az iskolák többi tantermeinek felszereltsége között. A vizsgált iskolák egyharmadában a roma többségű osztályok bútorzattal és szemléltetőeszközökkel is kevésbé voltak ellátva, mint az iskolák többi osztályai.

5. Az iskolák finanszírozási helyzete

A vizsgált általános iskolák fenntartója az esetek 74%-ában helyi önkormányzat volt, 25%-ukat kisközségi társulásban működtették. A kisközségi iskolák majdnem kétharmadát önkormányzati társulás tartotta fent, a társulások átlagosan 3,5 település összefogásából születtek.

A tanulók létszáma után igényelhető normatív támogatáson felül a hátrányos helyzetű és roma tanulókat oktató iskolák fenntartói elvileg 16 féle többlettámogatást (kiegészítő kvótát) igényelhettek. Ezek közül négy féle kiegészítő támogatást ún. „települési hátrányok”, 12 féle támogatást pedig az átlagosnál problematikusabb tanulói összetétel miatt kaphattak az intézmények. A hátrányos helyzetű és roma tanulók integrált oktatását célzó kiegészítő kvótát a vizsgált iskolák bő egyharmada (36%) vette igénybe, a roma kisebbségi oktatásra szánt támogatást pedig több, mint az iskolák fele (54%). A legtöbb roma tanulót azokban az intézményekben találtuk, amelyek roma kisebbségi támogatást igényeltek, és azokban, amelyek kétszeres ill. négyszeres kistelepülési támogatásra jogosultak.

A kistelepüléseken működtetett és a sok hátrányos helyzetű tanulót oktató iskolák költségvetési többlettámogatásai kétségtelenül megemelték az ilyen tanulók oktatására fordított költségvetési támogatások összegét. És az adatokból az is kiolvasható, hogy a fenntartói hozzájárulások mértéke nem alacsonyabb azokban az intézményekben, amelyek sok roma tanulót oktatnak. A vizsgált iskolák 88%-áról mondták az igazgatók, hogy költségvetésüket a fenntartó saját forrásából is kiegészíti. Ez az igazgatók szerint az iskolák

költségvetésének átlagosan a 23%-át teszi ki. Ugyanakkor a fenntartói kiegészítő támogatások éppen azoknak az intézményeknek az esetében maradnak el a leggyakrabban (főként az önkormányzati társulások által működtetett kistelepülések iskoláinál), ahol a legtöbb roma gyerek tanul.

6. A hátrányos helyzetű tanulókat érintő többlettámogatások

A tanulók integrált oktatását célzó kiegészítő kvótát a vizsgált iskolák bő egyharmada (36%) vette igénybe, a roma kisebbségi oktatásra szánt támogatást pedig több, mint az iskolák fele (54%). Az igazgatók szerint az iskolák több, mint négyötöde ezeket a támogatásokat az iskola fenntartási költségeibe beolvasztva kezeli, tehát semmilyen garancia nincs arra, hogy arra a célra használják fel, amire kapták. A legtöbben egyéni és kiscsoportos foglalkozásokra, felzárkóztatásra és korrepetálásra költik el ezeket az összegeket.

Az igazgatók szerint az iskolák 57%-a rendelkezik kisebbségi oktatási programmal. Ilyen programmal főként azok az iskolák rendelkeznek, amelyek magas arányban oktatják a roma tanulókat. A kisebbségi program keretében a legtöbb iskolában a roma népművészetre vonatkozó (népzene, népmese, népi mesterségek), és a történelemre vonatkozó (történet, hagyományok és szokások) ismereteket oktatnak.

A megkérdezett igazgatók 69%-a nyilatkozott úgy, hogy egyetért az ún. „integrációs normatíva” bevezetésével. Kevés igazgató támogatta ezt a döntést a roma tanulókat nagy arányban oktató iskolák igazgatói közül, hiszen az ő iskoláikban, a nem roma tanulók alacsony száma miatt már nem nyílik lehetőség az integrált oktatás megvalósítására. Az igazgatók 57%-a mondta azt, hogy azért ért egyet ezzel a megoldással, mert támogatja a roma tanulók társadalmi integrációját, ugyanakkor 62%-uk gondolja úgy, hogy különböző akadályokba fog ütközni a roma és nem roma diákok integrált oktatásának gyakorlati megszervezése. Kérdésünkre az igazgatók egynegyede mondta azt, hogy teljes egyetértést tapasztalt iskolájában az integrált oktatás bevezetésével kapcsolatban, 29% tapasztalt a pedagógusok részéről ellenállást, és 24% a nem roma szülők ellenérzését tapasztalta.

Az integrációs kvótát igénylő iskolák több mint fele (56%) már eddig is integráltan oktatta a tanulókat, 18%-uk most teremtette meg az integrált oktatás feltételeit (közülük 8% nagy nehézségek árán), közel egynegyedük azonban még nem tudta megoldani a feladatot. Adataink szerint az integrációs kvóta bevezetésének hatása a vizsgált iskolákban még nem volt mérhető: a roma többségű osztályokat működtetők közül majdnem pontosan ugyanannyian igényeltek ilyen támogatást, mint azok közül, akik nem működtetnek elkülönített roma osztályokat.

7. Az iskolák személyi feltételei

A vizsgált általános iskolák tantestületei átlagosan 29 főből álltak, és iskolánként egy pedagógusra átlagosan 11 tanuló jutott. A pedagógus-tanuló arány tekintetében a roma tanulók szempontjából a vizsgált iskolákban nem tapasztaltuk kedvezőtlen helyzetet.

Az intézmények közül 82 (14%) olyan iskolát találtunk, ahol pedagógus képzettség nélküli tanerőket foglalkoztattak. Ez főként azokban az iskolákban volt gyakori, ahol a 80%-ot meghaladta a roma tanulók aránya, és leggyakrabban az idegen nyelvek oktatása terén fordult elő.

Az iskolák 58%-ában fordult elő, hogy a tanárok olyan tantárgyakat tanítottak, amelyekhez nincs megfelelő szakmai képesítésük. Azt tapasztaltuk, hogy minél több roma tanuló jár egy iskolába, annál valószínűbb, hogy nem megfelelő szakos tanárok oktatnak bizonyos tantárgyakat, főként készségtárgyakat. A roma tanulókat magas arányban oktató iskolákban mind a hiány gyakorisága, mind a hiányzó tanárok száma meghaladta az átlagot.

Az iskolák személyi feltételeinek vizsgálata alapján tehát megállapítható, hogy a roma tanulókat magas arányban oktató iskolák pedagógusainak pedagógiai és szakmai képzettsége igen gyakran nem felel meg a törvényes előírásoknak, de alatta marad az országosan jellemző átlagnak is.

8. Pedagógiai módszerek

Helyszíni megfigyelésünk szerint a vizsgált iskolák 17%-ában alkalmaztak a pedagógusok a roma gyerekek oktatásában az átlagostól eltérő követelményeket, és ez valamennyi esetben "engedményt", vagyis az átlagosnál alacsonyabb követelményeket jelentett. Az iskolák egyharmadában tapasztaltuk, hogy a pedagógusok a roma gyerekek oktatásához speciális eljárásokat alkalmaznak. Az igazgatók beszámolóí szerint a vizsgált iskolák 61%-ában alkalmaznak speciális módszereket az olvasási nehézségek (diszlexia), 56%-ában az írási nehézségek (diszgráfia) és 50%-ában a számolási nehézségek (diszkalkulia) kezelésére.

Megfigyelőink az iskolák 27%-ában tapasztalták, hogy a roma gyerekek rosszabb az iskolai közérzetük (kevésbé szeretnek iskolába járni), mint a nem roma gyerekeknek. Az iskolák 16%-ában pedig azt is tapasztalták, hogy kevésbé fogadják el a tanáraikat, mint nem roma társaik. Az iskolák döntő többségében (87%) nem tapasztaltunk etnikai alapú különbségtételt a pedagógusok attitűdjében, kérdezőink az iskolák 6%-ában tapasztaltak pozitív eltérést a romák irányába, és 7%-ában tapasztalták, hogy a pedagógusok hátrányosan megkülönböztetik a roma gyerekeket. Azt tapasztaltuk, hogy minél kevésbé felkészültek pedagógiai és szakmai téren a pedagógusok annál gyakoribb a roma tanulókkal szembeni tanári diszkrimináció, és annál rosszabb a roma tanulók iskolai közérzete.

A pedagógiai eljárások megfigyelése során mind a csoportos, mind az egyéni elkülönítés formáit rögzítettük. Azt tapasztaltuk, hogy az intézmények egyharmada működtet elkülönített roma többségű osztályokat. Annak ellenére, hogy az elkülönítés legtöbbször a speciális tanulói igényekre és pedagógiai eljárásokra való hivatkozással történik, mindössze az iskolák 22%-ában alkalmaznak speciális felzárkóztató tantervet. Ezeket a tanterveket főként alsó tagozatban 2.-3. osztályokban alkalmazzák, és a gyerekek életkorának emelkedésével fokozatosan csökkent a speciális tantervek alkalmazásának gyakorisága.

Az egyéni elkülönítés tipikus formájának az iskolalátogatás alóli felmentés látszik, ami közel kétszer olyan gyakori a romák, mint a nem romák esetében. A romák esetében a “túlkorosság” a felmentés leggyakoribb oka, és a felmentés általában az iskola kezdeményezésére történik. A családi hátrányokat iskolai hátrányokra konvertáló “túlkorosság” és a családi és iskolai problémák elől a párkapcsolatokba menekülés, vagy a “korai családalapítás” is főként a felső tagozatos roma tanulók esetében válik az iskolába járás alól való felmentés legfőbb okává, s ezáltal a továbbtanulás (ill. a boldogulást ígérő szakmaszerzés) akadályává.

9. Oktatási eredmények

A roma tanulók iskolai eredményeit tanulmányi kudarcuk gyakoriságával és középfokú továbbtanulási eredményeikkel mértük. Azt tapasztaltuk, hogy a roma tanulók esetében sokkal valószínűbbek a súlyos iskolai kudarcok, mint a nem romák esetében. Adatainkból az is kiderült, hogy mind a roma gyerekek elkülönítése, mind a velük szemben alkalmazott negatív tanári megkülönböztetések növelték a tanulmányi kudarcok valószínűségét.

Azt tapasztaltuk, hogy évente átlagosan a roma tanulók 8%-át buktatják évismétlésre, legtöbbször mindjárt az iskolakezdetkor (első osztályban) és a felső tagozatba lépéskor (5-6. osztályban). Az első osztályos buktatással az iskola tulajdonképpen a családi szocializációs hátránnyal iskolába érkező gyerekeket bünteti, 5. osztályban pedig az általános iskola alsó tagozatában „begyűjtött” lemaradásért büntetik a gyerekeket.

Az elemzés során a roma és nem roma tanulók továbbtanulási adatait hasonlítottuk össze három tanévre visszamenőleg. Azt tapasztaltuk, hogy a három év alatt sem a nem roma, sem a roma tanulók továbbtanulási adataiban nem regisztrálható lényeges változás, vagyis a továbbtanulási trendek meglehetősen stabilnak mutatkoztak.

Adataink szerint a 2002/03-as tanévben a romák 8%-a nem tanul tovább, 6%-speciális szakiskolába került, és a szakiskolákban továbbtanulók aránya megközelítette a végzősök kétharmadát. A roma tanulóknak mindössze egyötöde tanult tovább érettségit adó képzésben, vagyis a tényleges munkapiaci biztonságot (szakmát és érettségit, vagy később felsőfokú diplomát) nyújtó képzési formák a roma tanulók nagy többsége (80%) számára továbbra is elérhetetlennek látszanak.

Ha viszont a roma tanulók továbbtanulási adatait tágabb idő-intervallumban szemléljük, az adatokból igen jelentős és kifejezetten pozitív tendenciák olvashatók ki. Az elmúlt tíz évben fokozatosan 50%-ról 8%-ra csökkent az általános iskola utáni továbbtanulásból kimaradó, és ezáltal a legális munkapiacra teljesen esélytelen roma tanulók aránya. Ugyancsak pozitív változásként regisztrálható, hogy tíz év alatt több, mint kétszeresére (30%-ról 64%-ra) emelkedett a szakiskolákba belépő, tehát elvileg a szakmunkás bizonyítvány megszerzésére, és ezáltal nagyobb foglalkoztatási biztonságra esélyes roma tanulók aránya, és kétségtelenül emelkedés tapasztalható az érettségit adó képzésbe belépő roma tanulók arányában is.

Azt tapasztaltuk, hogy minél magasabb egy iskolában a roma tanulók aránya (tehát minél erőteljesebb az iskolák közötti szegregáció), annál magasabb azoknak a tanulóknak az aránya, akik nem tanulnak tovább az általános iskola után. Adatainkból az is kiderült, hogy az iskolán belüli szegregáció és a pedagógusok negatív attitűdje, valamint a tanulmányi követelmények csökkentése egyértelműen rontják a roma tanulók továbbtanulási, és ezáltal társadalmi mobilitási esélyeit.

A vizsgált iskolák igazgatóinak többsége jelenleg úgy látja, hogy a roma tanulók iskolai problémái egyértelműen családjukban gyökereznek, és az iskola jobb felkészültségű pedagógusokkal, jobb feltételekkel és több pénzzel sem lenne képes javítani a jelenlegi helyzeten. Vagyis az általános iskolai igazgatók jelenleg a roma tanulók iskoláztatásának felelősségét igyekeznek családjaikra, ill. szüleikre hárítani. Az a benyomásunk, hogy többségük egyáltalán nincs tudatában annak, hogy az iskolákban alkalmazott pedagógiai eljárások és módszerek milyen nagy mértékben befolyásolják a roma tanulók iskoláztatásának sikerességét, ill. annak, hogy milyen súlyos felelősséget viselnek az általános iskolák a romák társadalmi felzárkózásának folyamatában.